

tima ne reducira isključivo na manje-više pasivno posmatranje i prihvatanje kulturnih programa, što je jedna od nekoliko osnovnih slabosti (do)sadašnje kulturne prakse.

Na području kulturnog života zapažene su i razotkrivene, naročito posle Pisma, brojne devijantne pojave. Utvrđeno je da je institucionalizam i u kulturi u proteklom periodu bio svojvrstan otpor samoupravnom kursu i povezivanju radničke klase i kulturnih radnika.

Organizovane socijalističke snage bile su u velikoj meri, u neposrednoj prošlosti, van osnovnih sadržaja kulturne akcije. Mnogi tokovi kulturnog života i kulturne politike u našem društvu odvijali su se mimo tih činilaca. Izostajala je borba tih snaga za idejno-političku čistotu sadržaja kulturnih akcija usmerenih na zadovoljavanje i razvoj kulturnih potreba radnika i radničke klase u celini, rečeno je na Savetovanju.

Cvijetin Mijatović, član Predsedništva SKJ, izrazio je stav da je teza o »nemešanju« Saveza komunista, koju su tendenciozno isticali nosioci liberalističkih i drugih antisamoupravnih koncepata u kulturi, dovela da slabljenja, a u pojedinim momentima i gubljenja, klasne suštine u konkretnom ostvarivanju kulturne politike, bilo kad se radilo o njenom kreiranju, ili razvijanju demokratskih odnosa u toj oblasti, bilo da se radilo o karakteru samostalnih kulturnih institucija, ili, pak, o slobodi umetničkog stvaralaštva.

Naša nova politika u kulturi, zabeleženo je u Zenici, treba da konsekvantno proizlazi iz našeg samoupravnog sistema, te je otuda neophodno izgrađivati je u skladu sa osnovnim principima izraženim u programu SKJ i na bazi naših novih društvenih odnosa.

Književnik Oskar Davičo upozorio je da radničkoj klasi koja pretenduje da uzme puno i stvaralačko učešće u kulturi prete razne organizovane opasnosti.

Jedna od tih opasnosti je proletkultizam, odnosno mišljenje da tek sada sa dolaskom radničke klase na vlast može da otpočne proleterska kultura koja će se iz osnova razlikovati od ostalih. To je iluzija, rekao je Davičo, s obzirom da je kultura jedan jasan kontinuitet uprkos svih diskontinuiteta, koji traje od pamtiveka do danas, a koji u svakoj epohi nosi ne samo klasno obeležje, već i opšteljudsko. Davičo je ukazao i na negativne uplive izvesnih orijentacija koje je on nazvao imenom normativnih estetika. To su, naime, one »estetike«, rekao je on, koje bi htele da odrede šta se sme u kulturi, šta se ne sme, da unapred znaju šta je dobro i šta nije, da ograniče stvaralačka traganja, da sputavaju stvaraoce, »jednom rečju: ideistička, informbirovska, staljinistička ili ždanovska koncepcija literature i kulture i umetnosti uopšte«.

Nadalje, negativne posledice prema njegovim rečima mogu proisteci i iz prenatrženog »tradicionalizma«, kao i od strane takozvane leve radikalističke faze, to jest buržoaske kritike svih postojećih stanja i odnosa u socijalističkom društvu.

Neznatan uticaj radničke klase na zbivanja i pojave u kulturnoj sferi doveo je, kako je rečeno, i do pokušaja zloupotrebe pojedinih nacionalnih kultura za ostvarivanje šovinističkih i drugih antisocijalističkih ciljeva. Stoga se u porukama sa zeničkog skupa zahteva da se svaka zloupotreba slobode stvaralaštva u političke ili bilo koje druge svrhe spreči društveno-političkim, a u krajnjem slučaju i administrativnim sredstvima.

Na savetovanju *Radnička klasa i kultura* upozoreno je i na činjenicu da još uvek u mnogim programima kulture prevladava prosvetiteljski odnos »elite« prema navodno nedovoljno prosvetenoj radničkoj klasi. Takođe, položaj kulture u velikom broju radničkih organizacija nije do danas regulisan čak ni osnovnim samoupravnim aktima.

Uspostavljanje neposrednih odnosa između radnika u udruženom radu u kulturi sa radnicima u drugim oblastima društvenih delatnosti i građanima, navedeno je, zahteva i radikalnu promenu u sistemu »finansiranja« kulturnih delatnosti.

Saopšteno je da je na današnjem stepenu društvenog, političkog i kulturnog razvoja preko potrebno prevazići klasičan institucionalizovani i administrativni način finansiranja koji se pokazao veoma podložnim tržištu i komercijalizmu.

Izraženo je mišljenje da bi u tim novim kontekstima samoupravne interesne zajednice kulture morale biti samostalne u pogledu utvrđivanja obima kulturnih potreba i visine sredstava za njihovo zadovoljavanje. Za razvoj i za rad samoupravnih interesnih zajednica, rečeno je, SKJ mora da se bori da se izbegnu sve moguće vulgarizacije i onemogućće tehno-kratske zloupotrebe, privatizacije, cehovska i klanovska zatvaranja, kao i monopolistički interesi svih vrsta.

Najzad, konstatovano je da izmena odnosa u kulturi predstavlja jedan kvalitetno nov način življenja i da se otuda ni u kom slučaju ta izmena ne sme svesti na nekoliko spoljašnjih manifestacija, a pozitivna iskustva zeničkog skupa treba da posluže kao polazište za dalekosežnije akcije.

RAZGOVOR SA STANOJEM MAKRA- GIĆEM, DOBITNIKOM BRANKOVE NAGRADE '73

— Ko su »Pevači donjih svetova«?

— *Pevači donjih svetova* jesu knjiga o svakodnevnim, običnim, reklo bi se, banalnim stvarima i situacijama, o čekanju, otkivanju prijatelja, ljubavi, smrti. Ali iza te svakodnevnosti života traga se za njegovom suštinom.

— U *Pesmama o mom ocu* u mitski začudnom i neobuhvatnom liku oca nalazimo projektovane mnogobrojne moguće, međusobno različite sudbine. Otkuda ideja da se tolike različite sudbine sažmu u sliku jednog lika?

— To i jeste i nije lik moga oca, to su moji dedovi, pradedovi, dakle, ljudi koji su živeli mnogo pre nas; dakle, ne moj otac, nego: moji očevi. Te daleke živote trebalo je pribležiti. I tu se rodio lik oca. Ima u tome nečeg bolnog, u liku oca koji je snažan ratnik na početku do lika oca koji je oronuo i pred kojim je samo smrt.

— Vaša knjiga ispevana je mimo pesničkih »struja i pravaca« u kojima se nalazi mlađa srpskohrvatska poezija. Kako objašnjavate ovu svoju stvaralačku izdvojenost?

— Mnogi mi zameraju zbog jednostavnosti mojih pesama, a drugi ih baš zbog toga hvale. U stvari, treba preći veliki put do »svete prostote« kako se to zove. Sva velika lirika je jednostavna i vrlo prosta, na izgled. Pogledajte Crnjanskog, njegovu *Priču* ili *Sumatru*. Sve su to reči koje svi mi znamo, a ko bi mogao da napiše tako jednostavnu, a bolnu pesmu? Niko. Što se tiče »struje« i »pravaca« postojale su mnoge struje i pravci u istoriji književnosti, a šta je ostalo od njih? Struje dođu i odu, a ostaju talenti, bili u »struji« ili van nje.

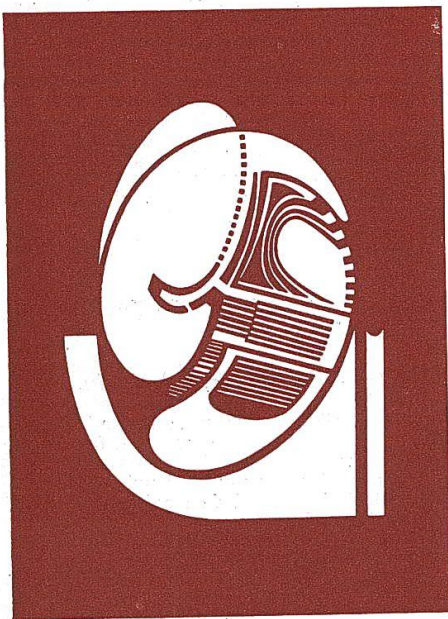
— Naglašena fabularnost pesama, neposrednost kazivanja, setna emocionalna ozvučenost i jednostavan sklad melodije stihova, to su elementi. Tvoje poezije koji je približavaju našoj narodnoj lirici. O kakvom je srodstvu poetikâ reč?

— Narodno predanje je blagotvorno tlo iz kojeg su mnogi pisci izvlačili neiscrpnu »žicu« svog pevanja. Puškin, na primer. Vasko Popa. I mnogi drugi. Ja sam svesno uzimao izvesne sadržaje iz tog narodnog blaga, a što se tiče same melodije, mislim da je to sasvim nesvesno.

— Nekoliki kritičari zapazili su u Tvojoj lirici tragove podsticaja koji dolaze iz lektire...

— Neizbežni su uticaju koje čovek mora da pretrpi da bi došao do svog ličnog izraza. Nemoguće je biti toliko samorodan i originalan da od početka ličiš na samog sebe. Uticaji, istina, mogu biti pogubni ili blagotvorni. Nadam se da sa mnom nije prvi slučaj.

— Šta za Tebe znači Brankova nagrada?
— Od svih nagrada koje postoje, verovatno je Brankova nagrada mladom čoveku

RADNIČKA KLASA I KULTURA

U Zenici je 13. i 14. novembra ove godine, uz aktivno učestvovanje predstavnika mnogih privrednih organizacija, kulturnih i naučnih institucija, kao i društveno-političkih organizacija, održano prvo jugoslovensko savetovanje na temu *Radnička klasa i kultura*. Savetovanje, koje je zbog izuzetnog značenja velikog broja pokrenutih pitanja i donetih zaključaka poprimilo karakter jednog »kulturnog kongresa«, predstavlja značajan doprinos izgradnji idejnih stavova i utvrđivanju zadataka SKJ i ostalih društveno-političkih i samoupravnih subjekata u domenu kulture.

Primarni ciljevi i zadaci zeničkog savetovanja imaju svoje realno ishodište u snažno izraženoj potrebi da radnička klasa kao osnovni činilac našeg društva bude svestrani učesnik kulturnog života i osnovni kreator buduće kulturne politike. Razmenom iskustava i stavova analitički sagledan je način na koji je dosad u ovoj oblasti realizovana politika SKJ i u kom pravcu je dalje treba razvijati i usmeravati, kako bi se u njoj obezbedila dominantna uloga radničke klase koja teži da kulturu učini sastavnim delom svoje društvene moći, te tako ubrza proces svoje opšteljudske emancipacije i oslobađanja društva u celini.

U kontekstu novih relacija radnička klasa — kultura, podvučeno je, ubrzati kulturni razvoj radništva neminovno znači ubrzati i ukupan razvoj kulture. Stoga je nužno u definisanju i organizovanju kulturne aktivnosti početi od zahteva da radnici budu aktivni sudeonici kulturnih zbivanja i pojava, te da se njihovo angažovanje u kulturnim koncep-

najdraža. Jer, prvo, Branko je naš, narodni, i njegovo ime je sinonim za pesnika. A drugo, to je nagrada za prvu knjigu, prvenac, za čoveka koji je, tako reći, tek zakoračio u svet književnosti. Za mene lično to je znak da sam na dobrom putu.

— Na kojem rukopisu sada radiš?

— Kad bih vam to rekao, onda nikad ne bih napisao to na čemu sada radim. Kao što »male naradže iz Dan Nana«, kad se mnogo drže u rukama, izgube svoju čar, tako bi i to na čemu sada ja radim izgubilo svu čar za mene, jer bi tajna bila otkrivena ako bih je rekao. Sve se to zbiva u »tišini srca«, daleko od sveta i buke, više nesvesno no svesno, kao u podzemnoj pećini kad voda kaplje vajajući stalaktike i stalagmite. I, jednog dana, kad se pojavi na svetlu, zasijaće kao od zlata jabuka. Bar se nadam.

LIKOVNI NOTES

Slike i crteži Vere Zarić
(Galerija ULUV-a, septembar, 1973.)

Suprotno većini tek svršenih studenata Akademije koji su još u potrazi za sopstvenim izrazom, Vera Zarić, zahvaljujući bogatoj invenciji slikarskom temperamentu i potrebi za stalnim likovnim istraživanjem uspeva da se, podjednako u crtežima i slikama, sugestivno nametne svojim, već opredeljenim, umetničkim interesovanjem. Opravdana potreba za pikturalnom analizom plastičnih fenomena i odnosa u smislu izgrađivanja specifičnog, novog sveta u radovima ovog umetnika dobija već punu umetničku satisfakciju.

Ne odvajajući formu od sadržine, ona uspeva da zadrži suštinsku autohtonost značenja likovnog dela. Težeći stvaranju jedinstva kontemplativnog i pikturalnog u procesu formiranja nove plastičnosti, insistira da likovna novost inicira slobodu, ničim određenu sadržajnost suprotno onom, mnogo češćem i lakšem načinu — maniru, materijalizaciji određene, kanalisane poruke. Ovakav likovni metod zadovoljava više komponenta umetničke kreacije, pre svega, momenat uporednog istraživanja određenog likovnog fenomena i njegove identifikacije u novi, plastično istinitiji.

U izloženim slikama insistiranje na likovnoj formi postiže se naglašavanjem fakturalne čvrstine i ostvarivanjem bogate strukture. Oblici deluju čvrsto, a debeli nanosi boje sugerišu željenu plastičnost. Posebnu označenost dobijaju ritmovi svojim sporim pulsiranjem i lišeni očekivane motoričnosti pokazuju nameru postepenog zastavljanja. Ovo sporo pulsiranje vodi izvesnom fizičkom smirivanju stvarajući prividan karakter prerane zamorenosti usled prevetlog naglašavanja forme. Ističući više dramatičnost odnosa ostvarenih oblika, znači, pikturalnu dramaturgiju same forme, Vera Zarić daje jasan smisao prividnom neredu odnosa putem specifične sistematizacije i usmeravanja kretanja kao i disciplinovanog građenja slike.

Slični u likovnoj ideji su i crteži shvaćeni kao istraživačko sredstvo ali i kao njihova transformacija u nezavisnu likovnu disciplinu. Dajući liniji konturalno i funkcionalno-konstruktivno značenje, ona unutar takve linije blagim odnosima valerski postignute fakture izgrađuje jedan novi svet lirsko-senzibilnog karaktera. Odstupajući, ponekad, od potpune autonomnosti crteža upotrebom bojene pozadine ili uvođenjem drugih bojnih elemenata, Vera Zarić daje ovim radovima blagu slikarsku osenčenost u nameri postizanja što autentičnije materijalizacije oblika, uspostavljajući, u isto vreme, likovnu povezanost sa uljanim slikama.

Grafike Milana Stanojeva
(Galerija Radničkog univerziteta, novembar, 1973.)

Opredeljenje za akvatintu u opusu Milana Stanojeva predstavlja, pored insistiranja na tehničko-tehnoškoj perfekciji, spon-

tanije izražavanje kompleksnih misaonih i likovnih interesovanja. Već poslednjih nekoliko litografija *Čovek pored prozora, Stepenice, On i ona* naglašenom dvodimenzionalnošću, svodenjem kompozicije na odnose samo nekoliko oblika, stišavanjem kolorističkih sukoba, iniciraju nešto drukčiji grafički tretman. Želja za diskretnom materijalizacijom sadržaja dovela je do upotrebe rafiniranih, crno-belo-sivih odnosa u sugerisanju prividno apsurdnih događaja koji se odvijaju u nekom nepoznatom, a opet stvarnom ambijentu.

Svaki grafički list znači novi eksperiment u kontinuiranom nizu uzročno povezanih misaonih preokupacija, što se ogleda u pojavi različitih interesovanja, redukovanju motiva i prečišćavanju izraza. Osnovna vrednost ovog fascinantnog kreativnog čina jeste pojava konstantnih vizuelno-saznajnih iznenađenja. Spontano istraživanje fenomenologije odnosa, njihove plastične egzistencije, mogućnost diskretnih alegorijskih konstatacija izvedeno je pedantnim i sigurnim likovnim jezikom.

Pored ideje burlesknog viđenja i tumačenja ljudskih strasti i česte pojave stepenica (čije je značenje sublimirane erotike samo jedno od mogućih) najkarakterističnija je pojava kocke. Ovaj elemenat igra prvorazrednu ulogu predstavljajući kondenzaciju oblika koji kod jednog broja grafika (*Igra kockama, Kocke*) dobijaju značenje tragične mogućnosti igre predmetima i čovekom (transformisanog u čoveka-lutku). Kasnije kocka dobija kompleksnije značenje. Ona je mesto svih događaja i bitna definicija vremena i prostora u svojoj egzistenciji monolitne celine, njene ekspanzivnosti hermetičnog oblika (*Krošnja i kocka*). U isto vreme, ona je večna zamka (*Zamka*), simbol uzaludnosti (*Saka i kocka*), ali i sasvim neočekivano elemenat rađanja i večnog kruženja materije (*Voće, Dim*).

Naglašenost dinamičnog kretanja ovih grafika postiže se racionalnim građenjem prostora i odnosima čvrsto postavljenih masa suprotnog smera. Sa druge strane, ove grafike pokazuju izvanrednu smelost u potpunom nepoštovanju klasičnog formata otiška. Čitav list je oblikovan, likovno rešen, bez određene margine, a otisnuti oblici su sasvim slobodno raspoređeni po beloj površini. Metafizičko definisanje prostora i utapanje događaja u nadrealnu atmosferu, kao i prividno nelogično ponašanje ličnosti u apsurdnim situacijama, samo je vizuelna strana ovih grafika. U suštini je znatno prefinjenija i složenija potreba objašnjavanja naše epohe i uporedo sa tim rešavanje određenih isključivo likovnih problema.

Grafike Iva Friščića
(Mala galerija, novembar, 1973.)

Polazeći od potrebe realizovanja imaginarnih plastičnih prostora prividno urbanog smisla (ta fiksacija je samo uslovna vrednost prostog opažaja trenutne važnosti), Friščić zahteva od posmatrača znatno naglašeniji misaoni napor i veću domišljatost u odgonetanju predstavljenog. Ostvarivanje ove specifične tehničko-urbane celine izvedeno je precizno razrađenom likovnom strategijom gde potreba iniciranja pronalazačenja tako kompleksnog zbira značenja sadržinskih vrednosti postaje uzročno vezana, analogna sadržaju ali bez unapred tačno određenih mogućnosti manipulacije upotrebnosti oblika. Radi se o jedinstvenom načinu kod koga odnosi bojnih ploha (određenog značenja), koji se ostvaruju uslovljavajući i proizlazeći jedan iz drugog, postaju, u tačno određenom smislu, nezavisni od elemenata pobude i poruke.

Oblici uspostavljaju, metodom likovnog sondiranja prostora, iluziju (a ako zanemarimo momenat nesavršenosti vizuelnog saznavanja i skoro apsolutnu vrednost tako građenog i sugerisanog prostora) dubine i beskonačnosti. Prividna omeđenost prostora postiže se upotrebom geometrijskog sistema konstrukcije s napomenom da se taj sistem proteže na čitav red grafika, svaki

otisak je korak dalje. Konceptija apstrahovanja izgrađivanog sistema bojnih površina ne znači u ovom slučaju automatski i bukvalnu geometrijsku apstrakciju nego pre nezavisnu (ipak umetnikovom sugestijom nešto kanalisanu) mogućnost slobodnog transponovanja i zainteresovanost za nešto suženi krug asocijacija što je i vidna namera umetnika da spreči svaki eventualni pokušaj rasplinjavanja i odlaganja insistiranja na bitnom u misaonim spekulama gledalaca.

Zanimljiva je činjenica da karakter prvog saznajnog utiska predstavlja značenje svojevrsno konstruisane anatomske urbano-tehničke mašinerije koja, međutim, suprotno očekivanom kvalitetu neprijatnog, obespokojavajućeg šoka izaziva, naprotiv, nešto sasvim drugo. Taj neočekivani efekat, naglašena suprotnost (vešta i ubedljiva vizuelna zamka) u ostvarivanju previše korišćenog tobožnjeg straha pred neminovnim tehničkim monstrumom koji sputava i uništava elemente humanog ovde je zamenjeno onom pravom namerom poigravanja formom, uvlačenjem publike u beskrajne tokove likovne igre.

Konstruisanje ovih čudnih lavirina, čiji hodnici imaju tendenciju ulaženja u najskrivenije dubine nekog nestavnog (ali ne i nemogućeg) prostora, sprovedeno je izgrađivanjem oblika čije površine dobijaju odgovarajući bojni kvalitet. U Friščićevim grafikama boja, isključivo kolorističke autonomnosti, ne znači samo neobaveznu arabsku igru kao ni elemenat koji prati kretanje postojećih površina, već ima konstruktivno značenje iste vrednosti kao i forma kojoj daje finalnost svojim prisustvom.

Futurističke reminiscencije u ovim sitostampama pre su slučajnosti nego svesna namera vraćanja na iskustva koja pripadaju prošlosti (što im ne oduzima vrednost potrebnog nasleđa). Uostalom, funkcionalnost ovog likovnog sklopa ima drukčiji i novi, tačno određeni smisao. To originalno postizanje nove, drukčije dimenzije ovih radova ogleda se prvenstveno u sasvim osobitom negovanju prostora. Ovaj fenomen (prostor) nema isključivu vrednost apsolutne iluzije nego tačnu matematičko-planimetrijsku razmeru, objektivne topografske označenosti. Dinamika ritmova ima trasiran pravac, bez haosa i nepredvidivih skretanja postignuta je izvanrednom umetničkom imaginacijom i odgovarajućim likovnim instinktom. Sa druge strane, pulsiranje ritmova odvija se u nešto manje očekivanim razmacima podređujući se svojoj sopstvenoj unutrašnjoj logici intervalnog kretanja. Ako bi se tražila jedinica mere ove prostornosti (blago fiksirane neočekivano postavljenim, pre sugerisanim, protokom energije u paralelnim, kosim smerovima) onda bi baš pomenute intervalne otkucaje mogli najadekvatnije da primenimo. Takođe, postojeća kinetičnost — čija motoričnost može da ima i suprotno dejstvo — ostavlja utisak hermetičnosti, zapravo, eksplozivne snage konstruisanih oblika koji kompoziciju čine dramatičnom.

Grafike Ive Friščića predstavljaju istraživanje značenja i funkcije egzistencije same forme. Potenciranje utilitarnog momenta boje i oblika kao bitnih elemenata vizuelnog medija u njihovom pravom značenju uspostavljanja novog reda stvari i pojava, a ne kao preuzetih elemenata prirodnih senzacija, daje ovom grafičkom opusu kvalitet uporednih eksperimenata kao jednog od mogućih sistema otkrivanja vizuelnih istina.

Miloš Arsić

Saopštenje

Zoran Stojanović od ovoga broja više ne učestvuje u uređivanju časopisa zbog odlaska u inostranstvo. Zahvaljujemo mu se na dosadašnjoj saradnji i želimo mu mnogo uspeha u radu.